

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Klasik Türk Şiirinin Deyim Dünyasında Teşbih Sanatının Somutlaştırma İşlevi*

The Concretization Function of Teşbih in the Idiom World of Classical Turkish Poetry

Bahar Yılmaz**

Abstract: Literature is an art that opens the doors of a different world to the reader by transforming the language material through various associations. In the process of creating poetry, which is an important member of the literary family, poets have applied various methods while transforming the literary language. In classical Turkish literature which is known as an important stage of Turkish literature, poets applied to literary arts as a method and created aesthetic connotations on the language material which they used. Idioms that contain concrete elements but have gained an abstract quality were used in the world of classical Turkish poets in a way that means both abstract and concrete through various literary arts. Idioms, which have moved away from their real meaning and taken on a figurative dimension, were embodied by being processed through arts such as *kinâye*, *husn-i ta'lil*, *teşbih* in the hands of classical poets who played mind games with words. *Teşbih*, which can be evaluated as one of the significant literary arts having an important function in the use of idioms of classical Turkish poets, is an important tool for the classical Turkish poet in embodying the abstract world or abstracting the concrete world. Classical Turkish poets have evoked the concrete meaning elements of the idioms by using the analogy function of *teşbih*. In this study, the concretization of idioms, which are an important material of classical Turkish poetry, through *teşbih* and the connection of embodied elements with idioms have been revealed. Sample couplets containing all the elements of *teşbih* are selected and the concretizations of idioms in the context of couplets are explained in order to better understand the relationship between the aforementioned concretization and *teşbih*.

Structured Abstract: Idioms are the important language materials of Turkish which generally include concrete elements but have gained abstract quality. In the daily use of language, the metaphorical meanings of idioms have become entrenched in Turkish instead of real meanings. For example, when it is thought of “to seek a calf under an ox” which means “to seek a knot in a bulrush” in English, nobody does understand ox or calf. Idioms being abstract elements of the language are the important tool for poets to evoke different connotations in their poetry. Poets of classical Turkish literature, who lived in the period Ottoman State, applied the idioms to display their poetic talents because idioms are an ideal tool for wordplay due to language structure. Classical Turkish poets tried to reveal the concrete meanings of idioms in addition to abstract meanings by applying them to different literary arts. Idioms, which have moved away from their real meaning and taken on a figurative dimension, were embodied by being processed through arts such as *kinâye*, *Husn-i ta'lil*, *teşbih* in the hands of

* Bu makale, yazarın Prof. Dr. Nazmi Özerol'un danışmanlığında hazırlamakta olduğu Çok Anlamlılık Bağlamında Klasik Türk Şiirinde Deyimler başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Assist. Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature

ORCID 0000-0001-5645-7489

baharr44_58@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Yılmaz, B. (2021). Klasik Türk şiirinin deyim dünyasında teşbih sanatının somutlaştırma işlevi. *Turkish Studies - Language*, 16(4), 2677-2700. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.53992>

Received/Geliş: 27 October/Ekim 2021

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2021

CC BY-NC 4.0

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2021

classical poets who played mind games with words. *Teşbih* which is known as a simile is one of these arts. In this study, sample couplets have been selected from poets who lived between the 14th and 18th centuries, and the concretization function of *teşbih* in the poets' use of idioms has been revealed. It will be useful to explain the relationship between *teşbih* and idiom through a few couplets:

Ağzını aramak (to search someone's mouth): to sound someone out

"Eşer-i bûy-ı vefâdan dehenûñ pāk gibi

Aradum ağzuñı defâ 'ât ile misvāk gibi" (BSD. G. 336/1)

"I searched your mouth over and over like a miswak; there is no trace of loyalty in your mouth."

The idiom "ağzını aramak" meaning "to sound someone out" is used in this couplet. When the idiom is translated to English without thinking of the Turkish context of the idiom, it means "to search someone's mouth" in English. In this couplet, the verb to search someone's mouth is related to miswak which is used for cleaning the mouth. This relationship between the idiom and miswak indicates that the idiom is used by concretizing.

Alnı açık yüzü ak (The face is white and the forehead is open): be without rebuke

"Gül gibi ter-dâmene teşbîh iden kimdür seni

Yâsemem gibi cihânda alnuñ açuğ yüzün ağ" (BD. G. 227/3)

"Who compares you to lewd like a rose? Your face is white and your forehead is open like a jasmine."

The idiom "Alnı açık yüzü ak" meaning "be without rebuke" is used in this couplet. When the idiom is translated to English without thinking of the Turkish context of the idiom, it means "your face is white and your forehead is open." in English. The fact that that a person is similar to jasmine which is a white and open flower indicates the idiom to be used by concretizing.

Bağrı delik/bağrı (gönlü) delinmek (perforated the heart): to penetrate the heart

"Olmuşam ney bigi başdan ayağa bağrı delük

Ol sebebden iderem âh u figân sen gideli" (KAD. G. 452/2)

"I have perforated the heart top to bottom like a reed-flute; therefore I have screamed and lamented since you left."

The idiom "bağrı delik" meaning "to penetrate the heart" is used in this couplet. It can be translated "perforated the heart" in English. In this couplet, the idiom bağrı delik (perforated the heart) is similar to reed-flute which has holes.

Baş aşağı olmak (be upside down): topsy-turvy

"Her kim benân-ı yâri tutar hâmeye şebîh

Başı aşağı ola görem kim kâlem gibi" (ŞYD. G. 448/2)

"If someone simulates beloved's fingers to the pen, I see her or him to upside down like a pen"

The idiom "baş aşağı olmak" which means "topsy-turvy" is used in this couplet. It can be translated "to be upside down" in English. The fact that this idiom is related to pen which is upside down in concrete meaning indicates that it is used by concretizing in the context of this couplet.

As can be understood from these examples classical Turkish poets applied to various literary arts. One of the literary arts used by classical poets to reveal the concretization feature is *teşbih* known as a simile. In this study, it has been tried to explain that the *teşbih* has an important role in the idiom world of classical Turkish poetry. Thanks to this article, the readers of classical Turkish poetry will be able to analyze the idiom usages in the world of classical poets more easily.

Keywords: Classical Turkish poetry, meaning, idiom, simile, concretization

Öz: Edebiyat, dil malzemesini çeşitli çağrışımlar aracılığıyla dönüşüme tabii tutarak okuyucuya farklı bir dünyanın kapılarını aralayan bir sanat dalıdır. Edebiyat ailesinin önemli bir üyesi olarak karşımıza çıkan şiirin yaratılma sürecinde şairler, edebî dili dönüştürürken çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Türk edebiyatının önemli bir evresi olarak bilinen klasik Türk edebiyatında şairler, yöntem olarak edebî sanatlara başvurarak kullandıkları dil malzemesi üzerinde estetik olarak anlam çağrışımları yaratmışlardır. Somut öğeleri içinde barındıran ancak soyut nitelik kazanmış deyimler, klasik Türk şairinin dünyasında çeşitli edebî sanatlar aracılığıyla hem soyut hem somut anlama gelecek şekilde kullanılmışlardır. Gerçek anlamından uzaklaşarak mecazî bir boyuta bürünen deyimler, sözcüklerle mantık oyunları kuran klasik şairlerin elinde *kinâye*, *hüsn-i ta'lil*, *teşbih* gibi sanatlar aracılığıyla işlenerek somutlaştırılmışlardır. Klasik Türk şairlerinin deyim kullanımlarında önemli bir işleve sahip sanatlardan biri olarak nitelendirilebilecek *teşbih* sanatı, soyut dünyayı somutlaştırmada ya da somut dünyayı soyutlaştırmada klasik Türk şairi için önemli bir araç niteliğindedir. Klasik Türk şairleri *teşbih* sanatının benzetme fonksiyonunu kullanarak deyimlerin bünyesinde bulundurduğu somut anlam öğelerine çağrışım yapmışlardır. Bu çalışmada klasik Türk şiirinin önemli bir malzemesi olan deyimlerin teşbih sanatı aracılığıyla somutlaştırılması ve somutlaştırılan unsurların deyimlerle olan bağlantısı ortaya konmuştur. Söz konusu somutlaştırma ve *teşbih* arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için *teşbih* sanatının bütün öğelerini barındıran örnek beyitler seçilerek deyimlerin beyit bağlamında kazandıkları somutlaştırmalar açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, anlam, deyim, teşbih, somutlaştırma

Giriş

Dilin estetize edilmiş bir formu olarak düşünülebilecek şiirin yaratılma sürecinde şairler, dil malzemesini işlerken çeşitli işlemlere tabii tutar. Söz konusu işlemde sözcükler gündelik kullanımdan uzaklaşarak hayalî bir dünyada okuyucuya bilinmeyen bir dilin kapılarını açar. Edebî dil olarak adlandırdığımız bu dili farklı kılan şairin dili kullanma şeklidir. Şair, dili gerçek dünyadan uzaklaştırmak için soyut unsurlara başvurur. İmgeler, metaforlar, çağrışımlar aracılığıyla dil farklı bir kıyafete bürünerek okuyucuya sunulur.

Türkçenin deyim varlığının zenginliği bilinmektedir ve söz konusu zenginlik gündelik dilde kendini göstermektedir. Klasik Türk şairinin dünyasında Türkçenin deyim varlığının özel bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Gerçek anlamından uzaklaşarak mecazî bir boyuta bürünen deyimler, sözcüklerle mantık oyunları kuran klasik şairlerin elinde *kinâye*, *hüsn-i ta'lil*, *teşbih* gibi sanatlar aracılığıyla işlenerek somutlaştırılmışlardır. Benzetme olarak bilinen *teşbih* sanatı, söz konusu somutlaştırmada deyimlerin gerçek anlamını ortaya çıkarmak için önemli bir işlev üstlenmektedir.

Çınar (2009, s. 77), şairlerin şiirlerinde *teşbih* ve *istiareyi* güzel ve zengin kullanıp kullanmadığının o şair için değerlendirme ölçütü olduğunu belirterek IV. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles'in cümleleriyle *teşbihin* önemini ortaya koymuştur: “Mecazları kullanmakta usta olmak en önemlidir. Çünkü başkasından öğrenilmediği gibi, doğal bir yaratma yetisinin (dehanın) işaretidir. İyi mecazlar bulmak demek, benzerlikler için keskin bir görüşe sahip olmak demektir.” (Aksan, 1995, s. 124'ten akt. Çınar, 2009, s. 77). Gerçek anlamından uzaklaşmış deyimlerin mecazlı şiir dünyasında somut anlamlarının ortaya çıkarılması, klasik Türk şairlerinin benzetme sanatı olarak bilinen *teşbihi* ustaca kullandığını göstermektedir.

Deyim ve *teşbih* arasındaki ilişkiyi anlamak için deyim kavramını tanımlamak gerekir:

TDK'ye göre deyim “Genellikle gerçek anlamından uzaklaşmış kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir.” şeklinde tanımlanmaktadır.

Aksan (2018, s. 40) Türkçedeki deyimlerin altı bin kadarının somutlaştırma şeklinde oluştuğunu belirtmektedir ve Türkçenin somutlaştırmadan yararlanarak anlatımı zor, ayrıntı sayılabilecek durum ve olayları çok ince benzetmelere yer vererek, âdeta sahneye koyarak dile getiren bir dil olduğunu iddia etmektedir. Aksan'ın bahsettiği söz konusu somutlaştırma işlevinde

benzeşim kurmanın büyük bir önemi vardır. Örneğin; “öküz altında buzağı aramak” deyimini olmayacak bahaneler uydurarak birine suç yüklemek anlamında kullanılmaktadır. Deyimin ifade ettiği anlam öküz ve buzağı kavramlarıyla somutlaştırılmıştır. Yani olmayacak bahaneler uydurarak birine suç yüklemek eylemi, “öküz altında buzağı aramak eylemi” olarak somutlaştırılmıştır. Söz konusu somutlaştırma ve benzetmeler, Türkçenin zenginliğinin göstergesidir, ancak gündelik dil kullanımlarında deyimlerin somut anlamının anlaşılması mümkün değildir. Yani “öküz altında buzağı aramak” deyiminde somut anlam değil, soyut anlam kastedilir.

Teşbih sanatını dilbilimsel bir yaklaşımla ele alan Çınar (2008, s. 130), benzetmelere gerek günlük ve gerekse yazılı metinlerden hemen her dilde başvurulduğunu ve özellikle kalıplaşmış sözler yani deyimlerin hem düzyazıda hem de şiir dilinde anlamı somutlaştırmak, sözü daha etkili hâle getirmek amacıyla sıkça kullanıldığını belirtir. Çınar, kiraz gibi *kırmızılığı*, tilki gibi *kurnazlığı*, pınar gibi *berraklığı* ve *temizliği*, keçi gibi *inatçılığı*, karga gibi *bönlüğü*, aslan gibi *kuvvetliliği*... gibi kullanımların temsilde kullanılan benzetmeler olduğunu ifade ederek her benzetmenin sanat değeri taşımadığı, insanda derin bir iz ve etki bırakan ve şahsi bir tasarrufu yansıtan benzetmelerin sanat değeri açısından değerlendirilebileceğine vurgu yapar. Klasik Türk şairleri, Çınar’ın vurgu yaptığı sanat değerini ortaya çıkarma gayesiyle deyimlerin hem gerçek hem mecaz anlamlarını şiirlerine yerleştirme üzerine yoğunlaşmıştır. Söz konusu şairler, çeşitli söz sanatlarından yararlanarak deyim içinde somut olarak ifade edilmiş ancak soyut anlam kazanmış olan dil malzemesinin gerçek anlamlarına göndermeler yapmışlardır. Somutlaştırma olarak nitelendirilebilecek gerçek anlamın ortaya çıkarılmasında en önemli araçlardan biri de edebî sanatlar literatüründe benzetme olarak nitelendirilen *teşbih* sanatıdır. *Teşbih* sanatı vasıtasıyla klasik Türk şairleri, deyimün özünde var olan somut kavramları çeşitli unsurlarla bağdaştırarak deyimlerin somut anlamlarına göndermeler yapmışlardır.

Klasik Türk şairlerinin deyim dünyasında *teşbih* sanatının somutlaştırma işlevini daha iyi anlayabilmek adına *teşbih* sanatının tanımlanarak sınırlarının çizilmesi gerekmektedir:

Kazvinî’nin *teşbih* sanatıyla ilgili açıklaması “Bir şeyin bir şeye bir manada ortak olduğuna mütekellimin yol göstermesidir.” (Yanık vd., 2018, s. 94) şeklindedir.

Ahmet Cevdet Paşa’nın *Belagat-ı Osmaniyye*’sinde *teşbih* sanatı, “Bir şeye ilgi ve derinliğin artmasında diğer şeyin ortaklık ve benzerliğini göstermektir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Gümüşkılıç, 2016, s. 160).

Ahmet Hamdi Şirvânî *teşbihî* “Bir şeyin diğer bir şeyle bir manada ortak olmasına delâlet eden şeydir.” şeklinde tanımlar (Orak, 2013, s. 248).

Diyarbakırlı Sa’id Efendi *Mizanü’l Edeb*’de bazı belagatçıların *teşbihî* “Keyfiyyetde kuvvet ve za’fca muhtelif iki şeyde mevcûd bir sıfatın iştirâki cihetiyle o şeylerin ednâsını a’lâsına benzetmektir” şeklinde tanımladıklarını belirtmiş ve ardından Kazvinî’nin tanımını vermiştir (Aydoğan, 2007, s. 361). Diyarbakırlı Sa’id Efendi’nin *teşbih* tanımı “Bir şeyin iyi ve kötü olması açısından kuvvet ve zayıflıkça birbirine uymayan iki şeyden mevcut bir sıfatın ortaklığı yönünden o şeylerden zayıf olanını güçlü olanına benzetmektir.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir.

Recâzâde Mahmut Ekrem’in *Ta’lim-i Edebiyyat* adlı eserinde *teşbih* sanatı “Aralarındaki münâsebet ü muvâfakat cihetiyle biri diğerinin tenvîr ü îzâh ve tezyînine medâr olacak iki fikrin tekâbülünden husûle gelen sûrettir.” şeklinde tanımlanmaktadır. (Öztürk, 2016, s. 323). Eliaçık (2013, s. 571) “Aralarındaki uygunluktan dolayı biri diğerinin aydınlanıp bezenmesine sebep olacak iki fikrin yüzleşmesinden oluşan sûrettir.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarmıştır.

Bulut (2015, s. 434) “Aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir.” şeklinde *teşbihî* tanımlar.

Teşbih sanatıyla ilgili açıklamalarda müellifler müşebbeh (benzeyen), müşebbehü'n-bih (kendisine benzetilen), vech-i şebeh (benzetme yönü) ve edat-ı teşbih (benzetme edatı) olmak üzere *teşbihin* dört unsur üzerine kurulmuş olduğu üzerine hemfikirdir. *Teşbih* sanatında dört unsur zikredilmesine rağmen asıl önemli öğeler, müşebbeh ve müşebbehü'n-bihtir. Söz konusu iki unsurun olması *teşbih* sanatının oluşturulması için yeterlidir. Ancak bu çalışmada deyimlerin *teşbih* sanatı aracılığıyla somutlaştırılmasını daha iyi örnekleyebilmek adına *teşbihin* bütün öğelerinin yer aldığı beyitler seçilmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere *teşbih* sanatında iki kavram bulunmalıdır ve iki kavram bir manada ortaklık ve benzerlik oluşturulacak şekilde kullanılmalıdır. Klasik Türk şairlerinin hayal dünyasını zenginleştirmede en çok başvurulan sanatlardan biri olan *teşbih*, deyim kullanımlarında da kendini göstermektedir. *Teşbih* sanatının benzetme sanatı olduğu üzerine hemfikir olan yukarıdaki tanımlamalar, somut bir unsurun soyut bir unsura ya da soyut bir unsurun somut bir unsura benzetilerek şiirde farklı anlam çağrışım alanları yaratılabileceğini göstermektedir. Klasik Türk şiirinde kullanılan ağzını aramak, alını açık yüzü ak, ateşlere yanmak gibi soyut anlamı ön plana çıkmış olan pek çok deyim de *teşbih* sanatı vasıtasıyla somutlaştırılarak kullanılmıştır. Bu çalışmada 14 ve 18. yüzyıllar arasında yaşamış olan şairlerden örnek beyitler seçilerek şairlerin deyim kullanımlarında *teşbih* sanatının somutlaştırma işlevi ortaya konmuştur. Çalışmada deyim ve açıklaması verildikten sonra deyime örnek teşkil eden beyit, *teşbih* sanatı bağlamında açıklanmıştır. Deyimlerin tanımlanmasında TDK'nin hazırlayarak internet ortamında okuyucunun erişimine sunmuş olduğu sözlük esas alınmıştır.

Çalışmada kullanılan beyitlerin şairleri ve nazım şekilleri kısaltmalar halinde beyitlerin sonuna eklenmiştir.¹

Klasik Türk Şiirinde Teşbih Sanatı Aracılığıyla Somutlaştırılan Deyim Örnekleri

Ağız açmak: Bir şeyi istemek.

“Ka’r-ı yemm-i ğamda ey ebr-i kerem ihsānuña

Ağız açmışdur şadef-veş Hâletî-i nâ-tüvân” (AHD. K. 36/36)

“Ey kerem bulutu! Gam denizinin dibinde güçsüz Hâletî, senin ihsanına sedef gibi ağız açmıştır.”

Beyitte bir şeyi ummak, istemek, beklemek anlamına gelen “ağız açmak” deyimini kullanılmıştır. Hâletî'nin padişahın cömertliğini bekleme hadisesi sedefle özdeşleştirilmiştir. Halk arasındaki inanışa göre nisan yağmuru yılanın ağzına düşünce zehir, sedefin ağzına düşünce inci olur. Hâletî'nin cömertlik bulutu olarak nitelendirilen padişahın ihsanına ağız açması, sedefin nisan

¹Çalışmada kullanılan divanlar ve nazım şekillerinin kısaltmaları:

AD: Ahmedi Divânı

ADD: Adnî Divânı

APD: Ahmet Paşa Divânı

BSD: Bosnalı Sabit Divânı

ED: Emrî Divânı

FD: Fuzûlî Divânı

GAD: Gelibolulu Ali Divânı

HDD: Hoca Dehhânî Divânı

KAD: Karamanlı Aynî Divânı

Mkt: Mukataa

Msm: Musammat

NVD: Nevî Divânı

SBD: Sehi Bey Divânı

ÜİÇD: Üsküplü İshak Çelebi Divânı

AÇD: Âşık Çelebi Divânı

AHD: Azmîzâde Hâletî Divânı

BD: Bâkî Divânı

CSD: Cem Sultan Divânı

EVD: Enderunlu Vasîf Divânı

G: Gazel

HBD: Hayâlî Bey Divânı

K: Kaside

KBD: Kadî Burhaneddin Divânı

Mrb: Murabba

NBD: Necâfî Bey Divânı

NVZAD: Nevîzâde Atayî Divânı

ŞYD: Şeyhülislâm Yahyâ Divânı

ZD: Zâtî Divânı

yağmuruna ağız açmasına benzetilmiştir. Sedef gibi anlamına gelen sade-veş ifadesiyle ağız açmak deyiminin somutlaştırıldığı görülmektedir.

Acı dil vermek: İnsanın gönlünü inciten, onuruna dokunan kırıcı, üzücü, ağır şekilde konuşma.

“Acı acı dil virür cāma şurāhī-veş baña

Ṭatlu ṭatlu germī-i vaşlın temennā eylesem” (ZD. G. 990/6)

“Tatlı tatlı kavuşma sıcaklığını istesem, sürahi gibi bana acı acı dil verir.”

“Acı dil vermek” deyimini, mecazi olarak insanın gönlünü inciten, onuruna dokunan kırıcı ve üzücü bir şekilde konuşma anlamında kullanılmaktadır. Gündelik dilde “acı dil vermek” deyiminde geçen acı sözcüğünün tat anlamı düşünülmez ancak beyte bakıldığında söz konusu sözcüğün tat anlamının ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Beyitte bahsedilen kişi, acı dil verme yönünden surāhī-veş yani sürahi gibi nitelendirilmiştir. Beyitte geçen sürahi içki meclisinde içinde şarap bulduran sürahidir. Şarap üzüm kabuğu gibi kekremesi yani acımsı bir tada sahiptir. Sevgilinin acı dil vermek yönünden içinde acı şarabı bulduran sürahiye benzetilmesi söz konusu deyim somutlaştırıldığına göstergesidir.

Ağzını aramak: Karşısındakini kurnazca konuşturarak ağzından söz almak istemek.

“Eşer-i bü-yı vefādan dehenūñ pāk gibi

Aradum ağzuñı defa‘āt ile misvāk gibi” (BSD. G. 336/1)

“Senin ağzını defalarca misvak gibi aradım ama senin ağzında vefa kokusundan eser yok gibi.”

“Ağzını aramak” deyimini, mecazi olarak karşısındakini kurnazca konuşturarak ağzından söz almak istemek anlamını karşılamaktadır. Bilindiği üzere misvak, ağız temizliğinde kullanılan güzel kokulu bir çubuktur. Beytin mütekellimi ağız aramak yönünden somut olarak ağız temizliğinde kullanılan misvaka benzetilmiştir.

Alnı açık yüzü ak: Utanılacak bir işi olmayan, dürüst ve tertemiz.

“Gül gibi ter-dāmene teşbīh iden kimdür seni

Yāsemem gibi cihānda alnuñ açuğ yüzün ağ” (BD. G. 227/3)

“Seni gül gibi iffetsize benzeten kimdir? Dünyada yasemin gibi alnın açık yüzün aktır.”

Beyitte beytin muhatabı alnı açık yüzü ak olma yönünden yasemine benzetilmiştir. Mecazi olarak utanılacak bir işi olmayan dürüst insanlar için kullanılan “alnı açık yüzü ak” deyimini, gerçek anlamda beyaz ve açılmış bir çiçekle ilişkilendirilmiştir.

“Şādık ol ḳavlūñde saña kimse tōhmet itmesün

Yūzi ağ alnı açuğdur şubḥ-veş şādıklarūñ” (ZD. G. 744/4)

“Sözünde doğru ol, seni kimse suçlamasın; senin sadıklarının sabah gibi yüzü ak alnı açıktır.”

Ateşe yanmak (Başında ateş yanmak, canı yanmak): Aşk acısı ya da başka bir nedenle kötü bir duruma düşmek.

Klasik Türk şiirinde içinde ateş ya da yanmak ile ilgili deyimler genellikle mum, pervane gibi somut olarak yanmak eyleminin üzerinde gerçekleştiği varlıklarla ilişkilendirilerek verilmiştir.

“Gece yanup yakıldığım göricek şem‘ meclisde

Dedi bencileyin miskīn başında od yanar ancak” (HBD. G. 227/3)

“Geceleyin mecliste mum, yanıp yakıldığını görünce ‘Ancak başında benim gibi ateş yanar.’ dedi.”

“Ne cem‘de ki yüzün şem‘i ola tūfī-yi cān

Oda yahılmağa pervāne-veş mühevves ola” (AD. G. 24/2)

“Yüzünün mum gibi ışığı meclise gelirse can papağanı pervane gibi ateşe yanmaya heveslenmiş olur.”

“Lāle firākuñ **odına yandı** karara şem‘-veş

Hāline anuñ şāhid uş dūd-ı dil ü hūn-ı ciger” (AD. G. 148/5)

“Lale, mum gibi ayrılığının ateşine yanıp kararsın; gönül dumanı ve ciğer kanı onun haline şahittir.”

“Hecrūñ ki **yaħdı** ‘ūd-şifat cāñumı **oda**

Ney bigi virdi hāşılını ‘ömrümün yile” (AD. G. 3/6)

“Ayrılığın canımı ud gibi ateşe yaktı; ömrünün kalanını ney gibi yele verdi.”

“Pervāne gibi **cān yaķar** o zūnnār ‘aşkuña

Ancak bu işi şanma ki pervāneden gelür” (CSD. G. LIX/4)

“O zūnnar aşkın için pervane gibi can yakar; bu işin pervāneden geldiğini sanma.”

Ayakta kalmak/Yerlerde kalmak: Aciz durumda olmak.

“Sāye-veş **ķaldum ayakta** rahm idüp almaz elüm

Ol kıyāmet serv-ķad cānān elinden elğiyās” (HBD. G. 116/1/2)

“Gölge gibi ayakta kaldım merhamet edip elimi almaz; o kıyamet gibi servi boylu sevgilinin elinden imdat!”

“Ayakta kalmak” deyimini, mecazi olarak aciz bir durumda olmayı ifade etmektedir. Beyitte beytin mütekellimi, kendini ayakta kalma yönünden gölgeye benzetmektedir. Bilindiği üzere herhangi bir şeyin gölgesi yere yansır yani her zaman ayaklar altındadır. “Ayakta kalmak” deyiminin somut olarak yere yansmasıyla bilinen gölgeyle bağdaştırılması, *teşbih* sanatının deyim üzerinde somutlaştırma işlevi üstlendiğine güzel bir örnektir.

“**ķaldum ayakda** ser-i zūlf-i perīşānı gibi

Dil viren böyle m’olur dil-ber-i ‘ālī-şāne” (BD. G. 410/2)

“Sevgilinin dağınık zūlfünün ucu gibi ayakta kaldım; yüce şanlı dilbere gönül veren böyle mi olur?”

Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçları ayaklara kadar uzundur. Beyitte beytin mütekellimi, kendini ayakta kalma yönünden sevgilinin ayaklarının altında kalabilecek kadar uzun zūlfüne benzetmektedir.

“Luţfıla elüm almadı ol şāh-ı ķamer-ruķ

Nidem ki ben zūlfı gibi **pāya düşürdi**” (CSD. G. CCCIV/2)

“O ay yanaklı şah, lutfedip elimi almadı; beni saçı gibi ayağa düşürdü, ne yapayım?”

“**ķoma Bāķī** ķuluñı cūr‘a-şifat **ayakda**

Dest-gır ol aña ey dāver-i ‘ālī-miķdār” (BD. K. 15/48)

“Ey yüce mertebeli hükümdar! Bâkî kulunu kadehin son yudumu gibi ayakta bırakma, onun elinden tut!”

Beyitte “ayakta bırakmak” deyiminde kullanılan ayak sözcüğü, hem kadeh hem de organ anlamında *tevriyeli* olarak kullanıldığı gibi Bakî'nin ayakta kalmak yönünden içkinin son yudumuna benzetilmesi deyimini somutlaştırmaktadır.

“İrmiş iken göklere top-ı kemâlüm gün gibi

Hîç revâ mıdur baña **yirlerde kalmak** sâye-vâr” (NVD. G. XV/21)

“Kemalimin topu güneş gibi göklere ermişken gölge gibi yerlerde kalmak bana reva mıdır?”

Bağrı delik/bağrı (gönlü) delinmek: Derinden etkilenmek, içine işlemek, pek dokunmak.

“Olmışam ney bigi başdan ayağa **bağrı delük**

Ol sebebden iderem âh u figân sen gideli” (KAD. G. 452/2)

“Ney gibi baştan aşağı bağrı delik olmuşum; o sebepten sen gittiğinden beri âh u figan ederim.”

“Bağrı delik” deyimini, mecazi olarak bir kimsenin bir şeyden derinden etkilendiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Beyitte beytin mütekellimi, kendini bağrı delik olma yönünden somut olarak delikli bir çalgı olan neye benzetmiştir.

“Kapuña feryâda her dem nâlem anuñçün varur

Tîğ-i hasret ney gibi **bağrum delüpdür** dostum” (ZD. G. 931/)

“Dostum, hasret kılıcı ney gibi bağrımı delmiştir; onun için iniltim her an/her nefes kapına feryat etmek için varır.”

“Bu mâtemde **delüp bağruñı** ney gibi iñle ey ‘Âlî

Benüm bu nazm-ı dil-süzum kulak tut diñle ey ‘Âlî” (GAD. Msm. 11/V-7)

“Ey Ali! Bu matemde ney gibi bağrını del, benim bu gönül yakan şiirime kulak tut, dinle!”

“Cānuma kaçd itdi hūbî gözlerūñ düşmen gibi

Bağrumı deldi sitemle sözlerūñ sūzen gibi” (EVD. Mrb. 129/3)

“Güzel gözlerin düşman gibi canıma kastetti; sözlerin iğne gibi sitemle bağrımı deldi.”

Beyitte *teşbih* sanatı aracılığıyla beytin muhatabının sözlerinin somut olarak sivri ve delici bir nesne olan iğneye benzetilmesi “bağrı delinmek” deyiminin somut anlamını ortaya çıkarmaktadır.

“**Dil delindi** ney bigi efgân ile kıdd oldı çeng

Gözyaşın sîl eyledi sînesi derd ile rebâb” (KAD. Msm. 36/III-8)

“Gönül ney gibi delindi, boy figanlarla çeng oldu; rebabın sinesi dertle göz yaşını sel eyledi.”

Bağrı kan olmak: Çok acı çekmek.

“La ‘l-i cān-bağşından almaz sâki-i bezmūñ murād

Devr elinden cām-veş **bağrı tolu kan** olmayan” (AHD. G. 648/2)

“Zamanın elinden kadeh gibi bağrı kan dolu olmayan, meclis sakisinin can bağışlayan dudağından istediğini alamaz.”

“Bağrı kan olmak deyimini”, mecazi olarak çok acı çekmeyi ifade etmektedir. Beyitte meclis sakisinin can bağışlayan dudağını isteyenlerin kadeh gibi bağrının kan dolu olması gerektiği

belirtilmiştir. İsteğine ulaşmayı arzulayan kişi, bağırının kan olması bakımından somut olarak içinde kırmızı renkli şarabı bulunduran kadehe benzetilmiştir.

“Nâfe gibi **bağrumı hün eyleyüpdür** intizâr

‘Arz iderken hâlümü zülf-i ‘abîr-efşânın öp” (HBD. G. 4/3)

“Bekleyiş bağrumı nâfe gibi kan etmiştir; benim hâlîmi anlatırken onun misk kokulu saçını öp.”

Beyitte beytin mütekellimi, nâfe gibi bağırının kan olduğunu söyleyerek bağı kan olmak deyiminin somut anlamına çağrışım yapmaktadır. Nâfe, misk ahusu denen bir ceylan türünün göbeğindeki içi misk denilen güzel koku ile dolu keseye verilen isimdir. Nâfe oluşurken ceylanın göbeğindeki kan kurumaktadır. Bu açıdan düşünülürse gerçek anlamda nâfenin bağı kan olmuştur. Beytin mütekellimi, kendi sıkıntılı durumunu nafeye benzeterek “bağı kan olmak” deyiminin gerçek anlamını ortaya çıkarmıştır.

Bağına taş basmak: Derdini, durumunu kimseye açmadan, kimselere dert yanmadan her türlü acıya katlanmak.

“Nâleye âheng iderseñ ey gönül Ferhâd’a gel

Bağıruña taşlar başup dağlar gibi feryâda gel” (NBD. G. 344/1)

“Ey gönül, iniltiye ahenk vermek istersen Ferhat'a gel; bağına taşlar basan dağlar gibi feryada gel.”

Beyitte Ferhat ile Şirin hikâyesine telmih yapılmıştır. Bilindiği üzere Ferhat, Şirin için dağları delmiştir. Beytin mütekellimi, kendi gönlünden bağına taşlar basmasını isteyerek mecazen onun acılara katlanması gerektiğini ifade etmektedir.

“Terk eyledi ol Yûsuf-i sâni bizi kardaş

Mânend-i terâzû **başalum bağrumuza taş**” (ZD. G. 576/1)

“Kardeş, o ikinci Yusuf bizi terk etti; terazi gibi bağrumuza taş basalım.”

Beyitte. Hz. Yusuf’un köle olarak pazarlarda ağırlığınca altın karşılığı satılmasına telmih yapılmıştır. Beytin mütekellimi, ikinci Yusuf olarak nitelendirdiği kişinin kendini terk etmesinden dolayı üzüntü içerisinde ve üzüntü durumunu bağına taş basmak deymiyle ifade etmiştir. “Bağına taş basmak” deymi, gerçek anlamda üstünde taş bulunduran teraziyle ilişkilendirilmiştir.

“Gönül vaşlıyla bir Yûsuf-cemâlûñ olmağa hürrem

Terâzû gibi **taş başmak** gerekdür **bağına âdem**” (AHD. G. 531/1)

“Bir Yusuf yüzlüye kavuşarak sevinmek için insanın terazi gibi bağına taş basması gerekir.”

Baş aşağı olmak: Bir kimsenin işlerinin ters gitmesi.

“Her kim benân-ı yâri tutar hâmeye şebîh

Baş aşağı ola görem kim kalem gibi” (ŞYD. G. 448/2)

“Her kim sevgilinin parmaklarını kaleme benzetirse onun kalem gibi baş aşağı olduğunu göreyim.”

Beyitte sevgilinin parmaklarının kalemden daha düzgün olduğunu ifade edilmiştir. Beytin mütekellimi, sevgilinin parmaklarını kaleme benzetenin kalem gibi baş aşağı olması için beddua etmektedir. Böylesine bir benzetme sevgilinin düzgün parmakları için hakaret seviyesinde kabul edilmektedir. Beyitte “baş aşağı olmak” deymi kalemlle ilişkilendirilmiştir. Kalemin başının yazı

yazarken aşağıda olması kalem ve “baş aşağı olmak” deyimini arasındaki benzerliği ortaya koymaktadır.

Baş eğmek: Direnmekten vazgeçip güçlünün buyruğuna girmek, teslim olmak.

“Şafâ-yı hâtır-ile ‘ayş-ı vâfir ister iseñ

Baş eg zamâneye mânend-i hūşe-i engūr” (NVD. G. XXII/28)

“Gönül rahatlığıyla bolluk içinde yaşamak istersen zamana üzüm salkımı gibi baş eğ.”

“Baş eğmek” deyimini, mecazi olarak birinin büyüklüğünü kabul ederek onun boyunduruğu altına girmeyi ifade etmektedir. Beyitte rahat bir şekilde yaşamak isteyenlerin devrin yaşantısına uyum sağlaması gerektiği ima edilmiştir. “Baş eğmek” deyiminin *teşbih* sanatı vasıtasıyla somut olarak eğilmiş olan üzüm salkımıyla ilişkilendirilmesi, deyim gerçek anlamını ortaya çıkarmaktadır.

“‘Āleme **baş egmez** iken dā’ imā hūrşīd-veş

Şimdi kurbān olmağa kūyunda hāzırdur gönül” (HBD. G. 321/2)

“Gönül, güneş gibi daima âleme baş eğmezken şimdi mahallende kurban olmaya hazırdır.”

Baş üstünde yer edinmek: Her zaman iyi karşılanmak, ağırılanmak.

“Ağyār diken gibidir andan üzülürseñ

Ey gonca-dehen gül gibi **baş üzre yerün var**” (NBD. G. 75/3)

“Ey gonca ağızlı ağyar diken gibidir, eğer ondan kurtulursan gül gibi baş üstünde yerin var.”

“Baş üstünde yerin var” deyimini, mecazen birinin her zaman iyi bir şekilde sevgi, ilgi ve saygı ile karşılanıp ağırılanması anlamında kullanılır. Beytin bağlamı; gül, diken, sevgili ve rakip üzerine kurgulanmıştır. Sevgili gonca ağızlı olarak nitelenerek gülle, rakip ise dikenle ilişkilendirilmiştir. Beytin mütekellimi, beytin muhatabının diken gibi ağyardan kurtulunca onun gül gibi baş üstünde yeri olacağını ifade etmektedir. Gülün sarığın kıvrımına takılması için dikenlerinden kurtulması gerekir. Eski dönemlerde gül, estetik görünümünün verdiği güzellik açısından dikenlerinden temizlenerek sarığa takılmış. Gülün sarığa takılması, “baş üzre yerin var” deyimini gerçek anlamını vermektedir.

“Hūrşīd-i āsumān gibi **baş üzre yiri var**

Dil uzadursa tañ mı fülān-bi-fülāna tīg” (NBD. K. 11/58)

“Kılıç filan oğlu filana dil uzatırsa gökyüzü güneşi gibi baş üstünde yeri var.”

Başı göğe ermek: Büyük bir mutluluğa erişmek.

“**Başuñ** gerekse **göklere irsün** güneş gibi

Dervişlik dilersen eger zerreden kem ol” (BD. G. 289/5)

“Eğer güneş gibi başının göklere ermesini isteyip dervişlik dilersen zerreden uzak ol!”

“Başı göğe ermek” deyimini, mecazi olarak büyük bir mutluluğa erişmek anlamında kullanılmaktadır. Beyitte bir kişinin başının göğe ermesi güneşle ilişkilendirilmiştir. Güneşin baş biçiminde ve gökyüzünde olması, deyim somutlaştırılarak kullanıldığını göstermektedir.

Başına gün doğmak: Olağanüstü bir fırsat yakalamak.

“Her şubh-dem felek gibi **başına gün toğa**

Her kim kurarsa sen mehi bir gice tā seher” (ÜİÇD. K. 8/31)

“Her kim geceleyin sabaha kadar senin hayalini kurarsa sabah vakti felek gibi başına gün doğsun.”

“Başına gün doğmak” deyimini, mecazi olarak olağanüstü bir fırsat yakalamayı ifade etmektedir. Beyitte *teşbih* sanatı vasıtasıyla beytin muhatabını hayal eden kişi, başına gün doğması yönünden sabah vakti güneşle aydınlanmış olan gökyüzüne benzetilerek söz konusu deyim somutlaştırılmıştır.

Başını taştan taş vurmak: Fırsatı kaçırdığı için çok pişman olmak, çaresiz kalarak kahırlanmak.

“Çünkü sen servin ayağına Hayâlî iremez

Başını taşlara döğse nola seylâb gibi” (HBD. G. 604/5)

“Hayâlî sen servinin ayağına ermediği için başını akarsu gibi taşlara dövse buna şaşılmaz.”

“Başını taştan taş vurmak” ya da “başını taşlara vurmak” deyimini, mecazi olarak çaresiz kalarak kahırlanmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Beyitte Hayâlî, selvi gibi sevgilinin ayağına ulaşamadığından başını taşlara vurmak istemekte yani mecazi olarak kahırlanmaktadır. Hayâlî’nin başını taştan taş vurması, gerçek anlamda taşlara çarparak akan akarsuyla ilişkilendirilmiştir.

Beli bükülmek: Üzüntü nedeniyle ruhsal bir çöküntüye uğramak.

“Bükdi belümi yay gibi dest-i hecr ile

Oğ gibi gitdi bakmaz bir kez gerisine” (NBD. G. 496/5)

“Ayrılığının acısıyla yay gibi belimi bükütü; ok gibi gitti, bir kez gerisine bakmaz.”

“Beli bükülmek” deyimini, mecazi olarak ruhsal çöküntüye uğramayı ifade etmektedir. Her ne kadar klasik Türk şiirinde âşğın belinin bükülmesi fiziki olarak düşünülse de beyitte mecazi olarak ayrılık acısının beytin mütekellimini ruhsal olarak çöküntüye uğrattığı da anlaşılmaktadır. Beli bükülmek deyiminin benzetme aracılığıyla somut olarak bükülmüş bir görünüme sahip olan yayla bağdaştırılması deyimnin gerçek anlamına çağrışım yapmaktadır.

“Deldi dilümi nây gibi hasret-i ihvân

Bükdi belümi çeng gibi fûrkat-i aḥbâb” (APD. Mkt. 44/3)

“Candan dostlarının hasreti ney gibi gönlümü deldi; dostların ayrılığı çeng gibi belimi bükütü.”

Beyitte “bağrı delinmek” ve “beli bükülmek” deyimlerinin ney ve çengle bağdaştırıldığı görülmektedir. “Bağrı delinmek” ve “beli bükülmek” deyimleri mecazi olarak sıkıntılı bir durumda olmayı ifade etmektedir. “Bağrı delinmek” deyiminin somut olarak delik olan neyle, “beli bükülmek” deyiminin somut olarak bükülmüş görünümde olan çengle bağdaştırılması, deyimlerin gerçek anlamına yapılan çağrışımlardır.

Boynunu burmak: Kötü bir hâle düşürmek.

“Gel’e sâkî yürüt ayağı şafâlar sürelüm

Hâsidüñ yine şurâhî gibi **boynın buralum”** (ZD. G. 966/4)

“Ey saki! Gel ayağı yürüt safalar sürelim; düşmanın boynunu yine sürahi gibi buralım.”

“Boynunu burmak” deyimini, mecazi olarak bir kimseyi kötü duruma düşürmeyi ifade etmektedir. Beyitte düşmanın boynun burulmasının somut olarak kapağı çevrilerek açılan şarap şişesine benzetilmesi, söz konusu deyim somutlaştırıldığına göstergesidir.

“Meclisde şîşeler gibi miskîn Necâtî’nüñ

Ƙan doldurup yüregini **boynunu burdılar**” (NBD. G. 57/5)

“Mecliste miskin Necâtî’nin şîşeler gibi yüregini kan doldurup boynunu burdular.”

Beyitte benzetme aracılığıyla Necâtî’nin içinde bulunduğu durum, şarap şişesiyle özdeşleştirilmiştir. “Yüregini kan doldurmak” ve “boynunu burmak” deyimleri, mecazi olarak bir kişinin sıkıntı içinde olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. “Yüregini kan doldurmak” ve “boynunu burmak” deyimlerinin *teşbih* vasıtasıyla somut olarak kırmızı şarabı içinde bulunduran ve kapağı çevrilerek açılan şarap şişesiyle bağdaştırılması, deyimlerin gerçek anlamına çağrışım yapmaktadır.

Çekip çevirmek: Düzenlemek, yönetmek.

“Çigzinür başum akar yaşum inildüm bî-‘aded

Ah kim **çekdüñ çevürdüñ** sen beni dolāb-veş” (ZD. G. 592/5)

“Başım döner, yaşım akar, iniltim sayısız; sen beni dolap gibi çektin çevirdin, âh!”

Beytin mütekellimi, beytin muhatabından dolayı başının döndüğünü, gözyaşlarının aktığını, sayısız iniltisinin olduğunu ve bunlardan dolayı kendinin beytin muhatabı tarafından dolap gibi çekilip çevrildiğini ifade etmektedir. “Çekip çevirmek” deyimini, mecazi olarak yönetmek, düzene koymak gibi anlamlarda kullanılır. Beytin muhatabı, beytin mütekelliminin üzerinde egemenlik kurarak onu istediği gibi yönetmektedir. “Çekip çevirmek” deyiminin su dolabıyla ilişkilendirilmesi ise deyim gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Beytin mütekellimi, beytin muhatabından dolayı ağlamakta, inlemekte ve başı dönmektedir. Bu özelliklerin hepsi su dolabıyla benzeşim göstermektedir.

“Tîr-i gamuñ nişānesidür diyü Bâkîyi

Allāh ki halk **çekdi çevirdi** kemān gibi” (BD. G. 526/5)

“Senin gam okunun nişanesi olsun diye halk Bâkî’yi yay gibi çekip çevirdi.”

Beyitte Bâkî’nin çekip çevrilmek yönünden somut olarak çekilerek kullanılan yaya benzetilmesi deyim gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Derdini dökmek: Derdini, sıkıntılarını ayrıntılı olarak başkalarına anlatmak.

“Ağladum hālümü dilberlere vāfir ‘Ālî

Bir akar şu gibi deryālara **derdüm dökdüm**” (GAD. G. 348/5)

“Ali! Halimi dilberlere çok ağladım; bir akarsu gibi derdimi deryalara döktüm.”

“Derdini dökmek” deyimini, mecazi olarak üzüntüsünü başka birine anlatmak anlamında kullanılmaktadır. Deyimde geçen dökmek eylemi, dertle ilişkili olarak kullanıldığı için soyut olarak düşünülmektedir. Dert dökmek deyimini, akarsuyla ilişkilendirilerek dökmek eyleminin somut anlamı ortaya çıkarılmıştır.

Dil uzatmak: Sırlarını ifşa etmek.

“Yaşum-ıla reng-i sūzum **dil uzatdı** şem‘ bigi

Nice gizlü Ƙala derdümi ‘aceb bu cān içinde” (AD. G. 545/5)

“İçimin ateşinin rengi, yaşımla mum gibi dil uzattı; acaba bu can içinde derdüm nasıl gizli kalacak?”

“Dil uzatmak” deyimini, mecazi olarak bir kimsenin sırlarının ortaya çıkması anlamında kullanılmaktadır. “Dil uzatmak” deyiminde geçen dil ve uzatma kelimeleri, deyimün gündeğil dildeki kullanımlarında soyut nitelik kazanmıştır. Beyitte “dil uzatmak” deyimini, içinden geçenleri söylemek anlamında kullanılmıştır. Beytin mütekelliminin gözyaşı ve içindeki ateşinin dil uzatma yönünden içindeki işle uzanmış bir dili andıran ve yanarak eriyen muma benzetmesi, *teşbih* sanatının somutlaştırma işlevine örnek olarak verilebilir.

Dil uzatmak: Bir kişi hakkında olumsuz ve kötü bir söz söyleme.

“Deniler **dil uzatmak** dişlerüñ dürrine deryâ-veş

Lebüñ devrinde ‘Âlî hâke yeksân olduğındandır” (GAD. G. 75/5)

“Yalancıların dişlerinin incisine deniz gibi dil uzatması dudağının devrinde Ali’nin yerle bir olmasındandır.”

Dili dolaşmak: Heyecan, korku ya da bir hastalık nedeniyle söyleyeceğini şaşırarak, karıştırmak, açık olarak ifade edememek.

“Süsen gibi nazm itmege **dilüm dolaşurken**

Vaşfuñla getürdi beni güftâra benefşe” (NBD. G. 23/46)

“Nazm etmeye susen gibi dilim dolaşırken menekşe senin vasıflarınla beni söze getirdi.”

“Dili dolaşmak” deyimini, mecazi olarak ne söyleyeceğini bilememek anlamında kullanılmaktadır. Deyimde somut olarak dilin dolaşması değil, sözlerin dolaşması söz konusudur. Süsen, dil şeklindeki birbirine karışmış çiçekleriyle bilinen bir bitkidir. Beytin mütekelliminin beytin muhatabı için şiir yazmaya dilinin dolaşmasının *teşbih* sanatı aracılığıyla süsene benzetilmesi, “dili dolaşmak” deyiminin somutlaştırılarak kullanıldığının göstergesidir.

“Şehr-yârâ nice demdür ğam-ı devrânıla kim

Dolaşuban dilüm olmuş idi süsen gibi lâl” (SBD. K. 22/31)

“Nice zamandır padişaha zamanın derdiyle dilim dolaşarak susen gibi lal olmuştu.”

El ucuyla tutmak: Önemsememek.

“Benüm kârum debîr-i çerh-i ğaddâr

El ucuyla tutar dâ‘im kalem-vâr” (AHD. K. 9/101)

“Acımasız felek kâtibi, benim kazancımı daima kalem gibi el ucuyla tutar.”

“El ucuyla tutmak” deyimini, bir şeyi ya da birini önemsememeyi ifade etmektedir. Beytin mütekellimi, felek kâtibinin kendi kaderini yazarken kalemi elinin ucuyla tuttuğunu yani önemsemediğini belirtmektedir. Felek kâtibinin el ucuyla tutma işlemi, somut olarak parmakların uç kısmıyla tutulan kalemle özdeşleştirilmiştir.

El üstünde tutmak: Bir kimseye çok sevgi ve saygı göstermek.

“Niçün yabanda kıala Ka‘be gibi her maħcüb

Piyâle gibi el üzre tütıla her güstâh” (NBD. G. 44/4)

“Her mahcup, Kâbe gibi niçin yabanda kalsın; her küstah, kadeh gibi niçin elde tutulsun?”

“El üstünde tutmak” deyimini, bir kimseye gösterilen saygı ve sevgiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Beyitte “el üstünde tutmak” deyiminin somut olarak elde tutulan kadehle ilişkilendirilerek kullanılması deyimini gerçek anlamını vermektedir.

“Hâtem gibi **el üzre dutılsa** ‘aceb degül

La‘l-i lebüñ gibi şu ki kazandı yaşı ad” (SBD. G. 33/3)

“Yakut gibi dudağın güzel bir nam kazandı; yüzük gibi el üstünde tutulsa buna şaşılır mı?”

Beyitte yakut gibi dudak ve yakut taşlı yüzük arasında bağlantı kurulmuştur. “El üstünde tutulmak” deyimini elin bir unsuru olan parmağa takılan yüzükle bağdaştırılması, deyimini gerçek anlamını vermektedir.

“Gül gibi meclisünde el üstünde tuttular

Devründe buldı haylice ‘izz ü vaqâr cām” (SBD. K. 26/33)

“Senin devrinde kadehi gül gibi el üstünde tuttular, kadeh çokça itibar gördü.”

“Mey gibi **el üzre tutılmağ** umanlar kendüyi

Pây-mâl-ı hıdmet- pîr-i muğân itmek gerek” (NBD. G. 317/2)

“Kendinin şarap gibi el üstünde tutulmasını dileyenlerin pîr-i muğân hizmetinde ayaklar altında kalmaları gerekir.”

Elden ele dolaşmak: Pek çok kişi tarafından kullanılmak.

“Dostum ‘ârif olanlar seni yerler hâzer it

Varma her meclise **elden ele** peymâne gibi” (SBD. G. 292/3)

“Dostum arif olanlar seni yerler, sakın! Her mecliste şarap gibi elden ele varma!”

“Elden ele dolaşmak” deyimini, mecazi olarak bir şeyin pek çok kişi tarafından kullanılmasını ifade etmektedir. Beyitte beytin mütekellimi, dostum diye seslendiği kişinin elden ele dolaşmaktan sakınmasını istemektedir. “Elden ele dolaşmak” deyimini, içki meclisinde somut olarak elden ele devreden kadehle bağdaştırılmıştır.

“Gül gibi iken elden ele varma dostum

Kim **elden ele düşse** şolar gül ferî geçer” (HBD. G. 124/42)

“Dostum, gül gibi elden ele varma! Çünkü gül elden ele düşerse ferî geçer.”

Gönlü akmak: Güçlü bir sevgi duymak.

“Gördüm yüzünü dîde-i giryândan el yudum

Şu gibi **gönlüm ağıdı** revân andan el yudum” (NBD. G. 371/1)

“Senin yüzünü gördüm, gözyaşıyla elimi yıkadım; gönlüm su gibi aktı ondan elimi yıkadım.”

“Gönlü akmak” deyimini, mecazi olarak birine güçlü, derinden sevgi beslemeyi ifade eder. Beyitte “gönlü akmak” deyiminde geçen akmak sözcüğünün gözyaşı ve su gibi somut öğelerle desteklenerek verilmesi, deyimini çok yönlü kullanıldığını göstermektedir.

Gönlü bağlamak: İçten sevmek, sevdalanmak.

“Yine **bağlandı gönül** zülfüne dîvâne gibi

Yine cân şem‘-i ruhuñ şevki ile yana gibi” (SBD. G. 292/1)

“Yine gönül saçına deli gibi bağlandı; yine can, yanağının ateşiyle yanıyor gibi.”

“Gönül bağlamak” deyimini, mecazi olarak birine içten sevdalanmayı ifade etmektedir. Beyitte gönül, beytin muhatabının bağlanması yönünden deliye benzetilmiştir. Delilerin zincire bağlandığı düşünülürse “gönül bağlamak” deyiminde geçen bağlanmak fiilinin *teşbih* sanatı aracılığıyla somutlaştırıldığı görülmektedir.

Göz dikmek: Bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak.

“Nergis gibi **göz diken** izün tozına cānā

Sen durur iken serv ü semenden yaña bakmaz” (SBD. G. 101/3)

“Ey sevgili! Nergis gibi izinin tozuna göz dikenler, sen varken selvi ve yasemine bakmaz.”

Nergis şekil olarak göze benzeyen bir çiçektir. “Göz dikmek” ise mecazi olarak bir şeyi ele geçirmek isteğine kapılmak anlamında kullanılan bir deyimdir. Beyitte sevgilinin izinin tozuna göz dikenler yani onu ele geçirmek isteyenler, göz dikme yönünden nergise benzetilerek söz konusu deyim somutlaştırılmıştır. Bununla birlikte klasik Türk şiirinde sevgilinin ayağının tozunun sürmeden daha üstün olduğu düşünülürse “göz dikmek” deyiminin somut öğeleri daha iyi anlaşılır.

“Oldı suhanuñ Hāletiyā bāğ-ı ma’ānī

Nergis gibi **göz dikse** ‘aceb mi aña dünyā” (AHD. G. 16/7)

“Ey Haletî! Sözüñ mana bahçesi oldu; dünya ona nergis gibi göz dikse buna şaşılır mı?”

“Nice **göz dikmeyeyim** bādeye mānend-i ḥabāb

Görünür iki cihān anda ke’n-naqşı fi ‘l-mā” (HBD. G. 10/7)

“Kabarcık gibi şaraba nasıl göz dikmeyeyim; iki cihan nakşı onda görünür.”

Beytin mütekellimi, kendini şaraba “göz dikmek” yönünden şarabın üzerinde göz şeklinde olan hava kabarcığına benzetmektedir.

Gözden geçirmek: Bir durumu ele almak incelemek.

“Arız-ı renginünün hergiz mişālin görmedüm

Şuları **gözden geçirdüm** gerçi kim mānend-i pül” (ŞYD. G. 214/4)

“Köprü gibi suları gözden geçirdim; renkli yanağının asla benzerini görmedim.”

“Gözden geçirmek” deyimini, mecazi olarak bir şeyi ele alıp incelemeyi ifade etmektedir. Beyitte beytin mütekellimi, beytin yanağının benzerini bulmak için köprü gibi suları gözden geçirmektedir. Köprüler su üzerine inşa edilir ve suların geçmesi için tabanları aralık şeklinde yapılıdır. Gözden geçirme deyiminin köprüyle ilişkilendirilmesi, *teşbih* sanatının deyim üzerinde gerçekleştirdiği somutlaştırma işlevine güzel bir örnektir.

“Arız-ı rengininün hergiz mişālin görmedüm

Pül gibi **gözden geçirdüm** şuları hep cū-be-cū” (ŞYD. G. 301/4)

“Köprü gibi suları hep gözden geçirdim; senin güzel yanağının benzerini asla görmedim.”

Gözüne kara su inmek: Bir yere uzun süre bakmaktan yorulmak.

“Oḥşadabilmez ğubārını muḥarrir ḥaṭuña

Ḥāme tek bahmağdan **inse gözlerine kare şu** (FD. K. 3/6)

“Muharririn bakmaktan gözlerine kalem gibi kara su inse de yazısını ayva tüyelerine benzetemez.”

Beyitte kullanılan muharrir, gubâr, hâme sözcükleri hüsn-i hat sanatıyla ilgili sözcüklerdir. Beyitte muharririn çok dikkatli bir şekilde beytin muhatabının ayva tüyelerine baksa bile gubârî yazısını onun ayva tüyelerine benzetemeyeceği ifade edilmiştir. Beytin muhatabının ayva tüyleri, incelik bakımından çok küçük olma özelliğiyle bilinen gubârî yazıdan üstün tutulmuştur. Beyitte “gözlerine kara su inme” deyimini, yazıya çok fazla bakan kişinin gözlerinin yorulması anlamında kullanıldığı gibi muharrir, “gözlerine kara su inme” yönünden kalemle bağdaştırılmıştır. Yazı yazarken kalemde siyah mürekkep kullanıldığı düşünülürse gözlerine kara su inmek deyiminin *teşbîh* sanatı yoluyla somutlaştırıldığı görülür.

Gözü yolda kalmak: Birini uzun süre istek ve hasretle beklemek.

“Tûtiyâ-yı hâk-i pâyuñ irgürür diyü şabâ

Gözlerüm nergis gibi **yollarda kalur** dâ'imâ” (AHD. G. 22/1)

“Saba, ayağının toprağının sürmesine yetişir diye her zaman gözlerim nergis gibi yollarda kalır.”

“Gözü yolda kalmak” deyimini, mecazi olarak birini uzun süre istek ve hasretle beklemek anlamında kullanılır. Beyitte *teşbîh* sanatı aracılığıyla gözlerin yolda kalması, nergisle bağdaştırılarak söz konusu deyim somut anlamı ortaya çıkarılmıştır. Nergisin göz biçiminde ve yola bakar vaziyette olması deyim gerçeğe anlamına çağrışım yapmaktadır.

“Gelmedi yâr bize tutmadı hergiz sözümüz

Halka-i der gibi yollarda **kalupdur gözümüz**” (AHD. G. 331/1)

“Sevgili bize gelmedi, asla sözümüzü tutmadı; kapı halkası gibi gözümüz yollarda kalmıştır.”

Beyitte *teşbîh* sanatı aracılığıyla gözün yollarda kalması kapı halkasıyla ilişkilendirilmiştir. Kapı halkasının göz biçiminde olması ve kapı üzerinde misafir bekler vaziyette yola bakması deyim somut anlamına çağrışım yapmaktadır.

Gözünü açmak: Aldanmamak için uyanık olmak.

“Nergis gibi **göz aç** bu gülistân içinde bul

Bir taze gül ki hemdem-i hâr-ı cefâ degül” (HDD. K. 2/3)

“Nergis gibi gözünü aç! Bu gül bahçesi içinde cefa dikenine arkadaş olmayan bir taze gül fidanı bul!”

İçi (yüreği, gönlü, ciğeri) yanmak: Acı verici bir olay nedeniyle çok üzülmek.

“**İçüm yanar** u taşum erir şem' bigi zâr

Çanı tabîb ki ide nazar bu 'alâmete” (AD. G. 543/2)

“Mum gibi içim yanar, dışım erir; hangi doktor bu alâmete bakabilir?”

Beyitte beytin mütekellimi, içinin yanması ve dışının erimesi bakımından kendini muma benzetmektedir. Mecazi olarak “içi yanmak” deyimini, birinin çok üzüldüğünü ifade etmektedir. Deyim, gerçek anlamda içi yanan mumla ilişkilendirilmiştir.

“Eger hecrüñ kalursa bu kararâ

İçüm lâle bigi **yanup** kararâ” (AD. G. 551/1)

“Eğer ayrılığın bu karara kalırsa; içim lale gibi yanıp kararsın.”

Beyitte beytin mütekellimi, lale gibi içinin yanıp kararacağını yani mecazi olarak çok üzüleceğini ifade etmektedir. “İçi yanmak” deyimini, *teşbih* yoluyla gerçek anlamda içi siyah olan laleyle bağdaştırılmıştır.

“Lâle bigi **yahıldı cigeri** ‘ışkuñ odına

Yaprağ bigi yüregüm anuñ-çun hafakāndur” (AD. G. 178/5)

“Senin aşkının ateşine ciğerim yandı; yüreğim yaprak gibi onun için çarpmaktadır.”

“**Dil yanar** ‘ud şıfat gāh iniler nāy mişāl

Bezmin āmāde ider sözüni de sâzını da” (ŞYD. G. 360/3)

“Ut gibi gönül yanar, bazen ney gibi inler; bazen meclisin sazını da sözünü de amade ister.”

Kan ağlamak: Çok büyük bir üzüntü içinde olmak.

“Bezm içre sürāhī gibi **kan ağladuğum** bu

Sāķī lebūñe kan yağı oldı mey-i hamrā” (BD. G. 5/4)

“Saki! Meclis içinde sürahi gibi kan ağlamamın nedeni kırmızı şarabın dudağına kan yağı olmasındandır.”

Beyitte beytin mütekellimi, kendini kan ağlamak yönünden sürahiye benzetmektedir. Söz konusu benzetme aracılığıyla mecazi olarak çok büyük üzüntü içinde olmak anlamına gelen kan ağlamak deyimini somutlaştırılmıştır.

Kulağına koymak: Önceden kısaca anlatmak, düşünce aşlamak, telkin etme.

“Jāle-veş nālem **kulağına koyup** açılmadı

Bülbül-i şeydāsına ol verd-i ra ‘nā ter gibi” (ŞYD. G. 449/3)

“O gül-i rana iniltimi kulağına çiy tanesi gibi koymadı, taze gül gibi çılgın bülbülüne açılmadı.”

“Kulağına koymak” deyimini, mecazi olarak birine bir düşünceyi kabul ettirmek için konuşmayı ifade etmektedir. Beyitte verd-i rana diye nitelendirilen kişinin beytin mütekelliminin iniltisini kulağına koymaması yani onun iniltisini umursamaması, somut olarak kulak biçiminde olan gülün üzerindeki çiy damlasıyla bağdaştırılmıştır.

Kulaktan âşık olmak: Kendisine anlatılanlara kapılıp birine ya da bir şeye sevgi beslemek.

“Virmezüz gülşenüñe bād-ı şabā gibi gubār

Olmuşuz gül gibi biz saña **kulağdan ‘âşık**” (AÇD. G. 81/2)

“Biz saba rüzgârı gibi gül bahçesine bir toz bile vermeyiz; biz sana gül gibi kulaktan âşık olmuşuz.”

“Kulaktan âşık olmak” deyimini, mecazi olarak anlatılanlardan hareketle birine sevgi beslemeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Beyitte “kulaktan âşık olmak” deyimini, şekil olarak kulağa benzer bir çiçekle bağdaştırılmıştır.

Öve öve göğe çıkarmak: Çok övmek.

“Bunca yüz biñ göz ile görmüş degül mişlūñ felek

Nola ‘İsā-veş seni **göke çıkarısam öğerek**” (ZD. G. 699/1)

“Felek yüz binlerce gözüyle senin benzerini görmemiş; seni överek göklere çıkarsam ne olur?”

“Öve öve göğe çıkarmak” deyimini, *teşbih* sanatı aracılığıyla İsa peygamberle bağdaştırılmıştır. Hz. İsa’nın göğe yükseldiği düşünülürse deyim gerçek anlamı ortaya çıkar.

Tuzağa düşmek: Birilerince hazırlanan kötü bir duruma uğramak.

“Tutulmuş Emrî gönli zulfine nāgehānī

Şol murğ gibi ansuz varmış **tuzağa düşmüş**” (ED. G. 237/5)

“Emrî’nin gönlü ansızın onun saçına tutulmuş; şu kuş gibi tuzağa düşmüş.”

Beyitte mecazi olarak birinin kendi için hazırlanmış kötü bir duruma düşmesini ifade eden “tuzağa düşmek” deyimini, avlanma amaçlı kendisi için kurulan tuzağa düşen kuşla bağdaştırılmıştır.

Üstüne titremek: Çok sevdiği bir kimseyi ya da şeyi, zarar gelmesin diye özenle korumak.

“Yaprak gibi **üstüne** niçün **ditrer** o servüñ

Yok rişte-i dilde girihi çünkü ğaminuñ” (ZD. G. 773/5)

“Niçin o selvinin üstüne yaprak gibi titrer? Çünkü senin gamının gönül ipinde düğümü yoktur.”

“Üstüne titremek” deyimini, mecazi olarak çok sevdiği bir kimseyi ya da bir şeyi zarar gelmesin diye özenle korumak anlamında kullanılmaktadır. Beyitte üstüne titreme durumu gerçek anlamda rüzgârın etkisiyle titreyen yaprağa benzetilmiştir.

Yabana atmak: Önem vermemek, önemsiz görüp dikkate almamak.

“Gevher-i ‘ışkuñ dilümde var iken şemşîr-veş

Ey kemān-eburū neden **yabana atmak** tîr-veş” (ED. G. 223/1)

“Ey keman kaşlı! Aşkının cevheri gönlümde kılıç gibi varken ok gibi yabana atmak neden?”

Beyitte mecazi olarak önem vermemek anlamına gelen yabana atmak deyimini, ok ve yayla ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Beytin mütekelliminin aşkı, somut olarak yabana atılan okla bağdaştırılmıştır.

“Sāye-veş **atdı yabana** çıkarup cāmesini

Gülşen-i miħnete bir serv-i hırāmān idi Kays” (NVZAD. G. 107/2)

“Kays, çile bahçesinde nazla yürüyen bir selviydi; elbisesini çıkarıp gölge gibi yabana attı.”

“Kaşlaruñ yayı gibi eğriyi kendüye çeküp

Ġamzeñ okı gibi tođruyu **yabana atar**” (CSD. G. CLXXV/7)

“Kaşların eğriyi yay gibi kendine çekip gamzen doğruyu ok gibi yabana atar.”

“Takılır saña hançer gibi eğri

Atılır ok gibi **yabana toğru**” (BD. G. 398/5)

“Eğri olan sana hançer gibi takılır; doğru olan ok gibi yabana atılır.”

“Niçe ki kaşları bini ođ gibi **atdı yabana**

Ağzum açup elin öpüp yine kemāna gelmişem” (KBD. G. 295/2)

“Onun kaşları ne zamandır beni ok gibi yabana attı; ağzımı açarak elini öpüp yine yaya gelmişim.”

Yanını (Başını) beklemek: Yakınında durup gözetlemek.

“Çerağlar yakuban gün seni arar ey meh

Diler ki **bekleye** sāyeñ gibi alup **yanın**” (HBD. G. 264/4)

“Ey ay! Güneş, seni meşaleler yakarak arar; gölgen gibi yanını alıp beklemek ister.”

Bir kimsenin gölgesinin kendi yanından ayrılmadığı düşünülürse güneşin beytin muhatabının yanını bekleme konusunda gölgeye benzetilmesi deyimini somut anlamını ortaya çıkarmaktadır.

Yanıp yakılmak: Derdini anlatıp sızlanmak.

“Şem ‘-i bezm-ārā gibi niçün **yanup yakılmazuz**

Nāgehān bir āteşin ruhsāra düşdi gönlümüz” (ŞYD. G. 155/2)

“Meclisi süsleyen mum gibi niçin yanıp yakılmayız? Ansızın ateş renkli bir yanağa gönlümüz düştü.”

Beyitte mecazi olarak derdini anlatıp sızlanmak anlamına gelen “yanıp yakılmak” deyimini gerçek anlamda yanarak etrafı aydınlatan mumla bağdaştırılarak somutlaştırılmıştır.

Yediği kendini yemek: Bir şeyden dolayı çok üzülme.

“Bezm-i ‘aşkuñda benüm guşsa vü gamdur yidüğüm

Şem ‘ gibi bir odum var ki **yidüğüm beni yir**” (NBD. G. 200/5)

“Senin aşkının meclisinde yediğim gam ve tasadır; mum gibi bir ateşim var ki yediğim beni yer.”

“Yediği kendini yemek” deyimini, mecazi olarak birinin çok üzüldüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Beytin mütekellimi, yediğim beni yer diyerek kendini muma benzetmektedir. Mumun içinde ip vardır ve ipin yanmasıyla mum erir. Yani mumun yediği ip ile ateştir ve onu eritmektedir.

Yele vermek/Yele gitmek: Savurup telef etmek, boşa harcamak.

“Uyhu gele gözüme hayālün görem diyü

Gül bigi ‘ömr **gitti yile** bu hayāl-ıla” (AD. G. 567/2)

“Senin hayalini göreyim diye uyku gözüme gelsin; bu hayalle bir ömür gül gibi yele gitti.”

“Yele gitmek” deyimini, mecazi olarak bir şeyin telef olması ya da boşa harcanması anlamında kullanılmaktadır. Beyitte ömrün yele gitmek açısından güle benzetildiği görülmektedir. Gülün rüzgârın etkisiyle çiçeklerini döktüğü düşünülürse yele gitmek deyiminin *teşbih* sanatı aracılığıyla somutlaştırıldığı ortaya çıkmaktadır.

“Bulam direm şabāda nesīmini zülfünün

Ney bigi ‘ömr **gitti yile** ol hevā-y-ıla” (AD. G. 607/5)

“Senin saçının kokusunu saba rüzgarında bulayım diyorum; o hevesle ömür ney gibi yele gitti.”

Ney üflemeli bir çalgı olduğu için ömrün yele verme yönünden neye benzetilmesi, söz konusu deyimini somutlaştırılarak kullanıldığını göstermektedir.

Yerden yere vurmak: Birine saldırarak onu çok fena duruma düşürmek, aşağılamak.

“Ben beni **yirden yire ursam** yiridür sâye-vâr

Kim şalınur dem-be-dem yanũca bir yüzi kara” (NBD. G. 449/2)

“Senin yanında yüzü kara birinin salındığını gördüm, kendimi gölge gibi yerden yere vursam yeridir.”

“Sâye gibi kendümi **yirden yire çaldım** hemân

Pertev-i mihr-i ruhuñ serv-i hırāmānuñ görüp” (NZAD. G. 13/2)

“Güneş gibi yanağının ışığının selvi gibi nazla yürüyüşünü görünce kendimi gölge gibi yerden yere çaldım.”

Yollara düşmek: Bir zorunluluk sebebiyle yolculuğa çıkmak.

“Yüzünde na‘lçesi nakşın etmesin zâhir

Şu gibi **yollara düşüp** türāba yalvarayın” (HBD. G. 434/3)

“Su gibi yollara düşüp toprağa yalvarayım yüzünde onun ayakkabısının izini göstermesin.”

“Yollara düşmek” deyiimi, mecazi olarak bir zorunluluk sebebiyle yolculuğa çıkmayı ifade etmektedir. Beytin mütekellimi, yola düşme konusunda kendini gerçek anlamda yollara düşmüş olan suya benzetmektedir

Yüreği titremek: Çok kaygı ve korku duyumsamak.

“**Yüreğim ditrer** uş kim şem‘ bigi

İçüme şaldı ‘ışkuñ táb-ıla teb” (AD. G. 44/2)

“Yüreğim mum gibi titrer, aşkın içime hararetle sıtma saldı.”

“Yüreği titremek” deyiimi, mecazi olarak çok korkmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Beyitte yüreği titremek deyiimi somut olarak mum alevinin titremesiyle ilişkilendirilmiştir.

Yüreğinin yağı erimek: Kendinden ödün vererek fedakârlık yapmak.

“Mürşid-i rāh-ı fenāya olıma rüşen delil

Şem‘ gibi kim **eritmezse yüreği yağın**” (HBD. G. 551/2)

“Mum gibi kim yüreğinin yağın eritmezse fena yolunun mürşidine ruşen delil olamaz.”

Beyitte mecazi olarak kendinden ödün vererek fedakârlık yapmak anlamını karşılayan “yüreğinin yağları erimek” deyiimi kullanılmıştır. Muradına erişmek isteyen dervişin mum gibi yüreğinin yağın eritmesi gerekmektedir.

“İşretin şem‘ ine hübān-ı cihān cem olıcak

Şem‘ -veş her birinin **yüreği yağın yakasın**” (HBD. G. 400/3)

“İçki meclisine dünya güzelleri toplanınca her birinin yüreğini mum gibi yakasın.”

Yüz vermek: (Birine) İlgi ve yakınlık göstermek, onun her davranışını hoş görmek.

“Āyine gibi herkese **yüz virmesün** ol mäh

Bir bağı yanuk ‘aşıkuñ uğrar nefesine” (BD. G. 427/4)

“O ay, ayna gibi herkese yüz vermesin; bağı yanık bir âşığın nefesine uğrar.”

“Yüz vermek” deyimini, birine ilgi ve yakınlık göstererek onun her davranışını hoş görmek anlamında kullanılmaktadır. Beyitte ay olarak nitelendirilen kişinin herkese yüz vermemesi yani herkese ilgi ve göstermemesi gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu kişi, yüz verme yönünden gerçek anlamda kendisine kim bakarsa baksın onun yüzünü yansıtan aynaya benzetilmiştir.

Yüz suyu dökmek: Onurunu sarsacak kadar çok yalvarmak.

“İnen hevā ile tahrike uyma ey gül-i ter

Yüzün şuyunu dökerler zemine jāle gibi” (NVD. G. 493/3)

“Ey taze gül, sakın hevesle tahrike uyma! Yüz suyunu jale gibi toprağa dökerler.”

Beyitte taze gülün yüz suyu dökmesi çiy tanesine benzetilerek söz konusu deyim somutlaştırılmıştır.

Yüzü kara: Utanılacak bir durumu olan.

“Āfitābum yüzüñ ağ alnuñ açuğdur gerçi kim

Sāye-vār arduñcadur bir nice **yüzi qaralar**” (NBD. G. 139/4)

“Güneşim! Yüzün ak alnın açıktır, gerçi nice yüzü karalar gölge gibi ardındadır.”

“Yüzü kara” deyimini, birinin utanılacak durumda olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Beyitte güneş olarak nitelenen beytin muhatabının ardında gölge gibi yüzü karalar bulunmaktadır ve yüzü kara olarak nitelenen kişiler, beytin muhatabının ardına düşme konusunda somut olarak siyah renkli ve kişinin kendisiyle birlikte bulunan gölgeye benzetilmiştir.

“Ola adūlarunuñ sāye gibi **yüzü siyāh**

Sen olduğunca cihānda güneş gibi meşhūr” (HBD. K. 1/29)

“Sen dünyada güneş gibi meşhur oldukça düşmanlarının yüzü gölge gibi kara olsun.”

“Serv-ğaddūñ-veş nigārā olmayan yoluñda rāst

Göreyin zūlf-i kecuñ gibi **yüzi olsun qara**” (ADD. G. 1/5)

“Ey nigar! Selvi boyun gibi yolunda dürüst olmayanın eğri saçın gibi yüzünün kara olduğunu göreyim.”

Sonuç

Klasik Türk şiir dünyasında edebî sanatlar aracılığıyla çeşitli dil malzemelerinin anlam çağrışım alanları genişletilmiştir. Söz konusu dil malzemelerinden biri olan deyimler, somut ögeler taşımasına rağmen soyutlaşmış anlamlarla gündelik dilde yer edinmiştir. Klasik Türk şiirinde deyimlerin bünyesinde bulundurduğu somut dil malzemesi, çeşitli sanatlar aracılığıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada klasik Türk şiirinde kullanılan ağız açmak, acı dil vermek, başında ateş yanmak, bağına taş basmak, canı yanmak, boynunu burmak, çekip çevirmek, yüz vermek gibi pek çok deyim *teşbih* sanatı aracılığıyla somutlaştırıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu deyimlerin bünyesinde taşıdığı somut dil malzemesi, gündelik dilde soyut anlamları karşılamaktadır. Söz gelimi, bağına taş basmak deyimini gündelik dilde soyut bir anlam ifade etmektedir, ancak somut anlam ifade eden sözcüklerden oluşmaktadır. Klasik Türk şiirinde bağına taş basmak deyimini, *teşbih* sanatı aracılığıyla teraziye benzetilerek deyim bünyesindeki somut ögelerin ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Bağına taş basmak ve terazi, *teşbih* sanatının deyimler üzerindeki somutlaştırma işlevine verilecek örneklerden sadece biridir. Bu çalışma, deyimlerin soyut ve somut anlamını şiire yerleştirmede *teşbih* sanatının önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Deyimler üzerinde klasik Türk şairlerinin gerçekleştirmiş olduğu anlam oyunlarının analiz edilmesinde sanatların

işlevsel yönünü açıklayabilmek, söz konusu edebiyatın araştırmacıları için büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu makale sayesinde klasik Türk şiiri okuyucusu klasik şairlerin dünyasındaki deyim kullanımlarını daha rahat çözümleyebilecektir.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. (1979). *Ahmedî Dîvânı ve dil hususiyetleri: gramer, sentaks, sözlük* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSAN, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin sözvarlığı*. Bilgi Yayınevi.
- Akyüz, K., Beken S., Yüksel S. & Cunbur, M. (1958). *Fuzulî Türkçe Dîvân*. İş Bankası Yayınları.
- Altun, K. (1999). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dîvânı = Vâridâtü'l-Enîka*. Özlem Kitabevi Yayınları.
- Aydoğan, S. (2007). *Sa'id Paşa Mîzânü'l-Edeb: inceleme-metin-dizin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, Ali (2015). *Belagat terimleri sözlüğü*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. & Tanyeri, A. (hzl.) (1990). *Üsküplü İshak Çelebi, Dîvân*. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Çınar, B. (2009). Edirneli Nazmî'nin Türkî-i Basît şiirlerinin teşbihler sistemi açısından genel anlayışla mukayesesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/5 Summer 2009, p. 76-98.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.854>
- Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) sanatına dilbilimsel bir yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, sayı I, ss. 129-142.
- Eliaçık, M. (2013). Bazı belagat kitaplarında “teşbih” sanatı hakkında tanım ve tasnifler. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 Summer 2013, p. 565-581.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5240>
- Ersoy, E. & Ümran, A. (2017). *Hoca Dehhânî Dîvânı*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Ersoylu, İ. Halil (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Dîvânı*. TDK Yayınları.
- Gümüşkılıç, M. (2016). *Ahmet Cevdet Paşa-Belâgat-ı Osmâniyye*. Kapı Yayınları.
- Karaköse, S. (1994). *Nev'izâde Atâyî Dîvânı kısmî tahlil-metin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. MEB Yayınları.
- Kaya, A. B. (1996). *Azmîzâde Haletî: hayatı, edebî kişiliği ve Dîvân'ının tenkitli metni*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, F. *Âşık Çelebi Divanı*. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Kufacı, O. (2005). *Adnî Dîvânı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mermer, A. (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Akçağ Yayınları.

- Orak, K. Y. (2013). *Belâgat geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*. Kitabevi Yayınları.
- Öztürk, F. (2016). *Recâzâde Mahmûd Ekrem-Ta'îm-i Edebiyyât*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2002). *Emrî Dîvânı*. Eren Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmed Paşa Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necâtî Beg Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Bey Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî Dîvânı 2. cilt gazeller kısmı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>
- Tulum, M. & Tanyeri, A. (1977). *Nev'î Dîvânı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Üstüner, K. & Ergin, M. (1981). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yanık, N. H., Kılıçlı, M. & Çögenli, M. S. (2017). *Hatîb el-Kazvîni, Kur'an'ın eşsiz belâgatı: Telhîs ve tercümesi*. Huzur Yayın Dağıtım Pazarlama.

Tablo 1: Teşbih Sanatı Aracılığıyla Deyimlerin Somutlaştırılmasında Kullanılan Unsurlar

Deyim	Somutlaştırma Unsuru
Ağız açmak	Sedef
Acı dil vermek	Şarap sürahisi
Alın açık yüzü ak	Yasemin, sabah
Ateşe yanmak	Pervane, mum
Ayakta kalmak	Gölge, saç
Bağrı delik/Bağrı delinmek	Ney, iğne
Bağrı kan olmak	Kadeh, misk ahusu
Bağrına taş basmak	Dağ, terazi
Baş aşağı olmak	Kalem
Baş eğmek	Üzüm
Baş eğmemek	Güneş
Baş üstünde yerin var	Gül, güneş
Başı göğe ermek	Güneş
Başına gün doğmak	Sabah
Başını taştan taşa vurmak	Su
Beli bükülmek	Çeng, yay
Boynunu burmak	Şişe, sürahi
Çekip çevirmek	Dolap, keman
Derdini dökmek	Su
Dil uzatmak	Mum, deniz
Dili dolaşmak	Süsen
El ucuyla tutmak	Kalem
El üstünde tutmak	Gül, yüzük, kadeh
Elden ele gezmek	Gül, kadeh

Gönlü akmak	Su
Gönül bağlamak	Deli
Göz dikmek	Nergis, hava kabarcığı
Gözden geçirimek	Köprü
Gözüne kara su inmek	Kalem
Gözü yolda kalmak	Nergis, kapı halkası
Gözünü açmak	Nergis, hava kabarcığı
İçi yanmak	Mum, lale
Kan ağlamak	Şarap
Kulağına koymak	Gül-çiy
Kulaktan âşık olmak	Gül
Öve öve göğe çıkarmak	Hız. İsa
Tuzağa düşmek	Kuş
Üstüne titremek	Yaprak
Yabana atmak	Gölge, ok
Yanını beklemek	Gölge
Yanıp yakılmak	Mum
Yediği kendini yemek	Mum
Yele vermek	Ney
Yerden yere vurmak	Gölge
Yollara düşmek	Su
Yüreği titremek	Mum
Yüz vermek	Ayna
Yüreğinin yağı erimek	Mum
Yüz suyu dökmek	Çiy
Yüzü kara	Gölge, saç